

مدرسان شریف

فصل اول

«معماری تمدن‌های اولیه در ایران»

مقدمه

سابقه معماری ایران بر اساس بررسی‌ها و کاوش‌های باستان‌شناسی به حدود هزاره هفتم قبل از میلاد می‌رسد. از آن زمان تاکنون، این هنر در ارتباط با مسائل مختلف به ویژه دلایل مذهبی گسترش و تکامل یافته است. معماری ایران دارای ویژگی‌هایی است که در قیاس با معماری سایر کشورهای جهان، ارزشی مخصوص به خود دارد؛ ویژگی‌هایی همچون طراحی متناسب، محاسبات دقیق، ستون‌های بلند و گوناگون که هر کدام در عین سادگی، معرف شکوه معماری ایران است.

توصیف معماری ایرانی از نگاه آندره گدار

آندره گدار در باب معماری ایران می‌نویسد: «عالی‌ترین هنر ایرانی به معنی حقیقی هنر، همیشه معماری آن بوده است. این برتری نه تنها در دوره هخامنشیان، پارت‌ها و ساسانیان که آثار ساختمانیشان را می‌شناسیم، محقق است، بلکه درباره دوره اسلامی ایران هم صادق است. شاید معماری کهن ایران است که در شکل و فرم جدیدش به بهترین و صحیح‌ترین وجه، معماری اسلامی را از نظر هنر و طرز تأثیرش بر تمدن کهن ایرانی به ما می‌شناساند.»

تنوع در معماری ایران

پرفسور پوپ درباره تنوع معماری ایران می‌نویسد: «بناهای ایرانی گوناگون است؛ از کلبه‌های دهقانی و قهوه‌خانه‌ها و کوشک‌ها گرفته تا زیباترین و باشکوه‌ترین ساختمان‌هایی که جهان تاکنون به چشم خود دیده است. صرف نظر از پل‌های شکوهمند و بااهمیت، در تمام طول تاریخ معماری ایران از مشخصات ویژه آن، شکل‌های ساده و باوقاری است که زیور یافته است.»

اولین سکونتگاه‌های بشری در ایران عبارتند از:

الف) تپه گنج دره: براساس آخرین اطلاعات و پژوهش‌های موجود، نخستین سکونتگاه‌ها و روستاهای اولیه در ایران، حداقل به هزاره هشتم ق.م. مربوط می‌شود. تپه گنج دره از نخستین سکونتگاه‌های ایران در ده کیلومتری شهرستان هرسین (کرمانشاه) است.

ساختار کلی خانه‌های تپه گنج دره عبارتند از:

خانه‌های این تپه دارای اتاق‌های مستطیل شکل هستند.

اتاق‌ها از داخل با اندود کاه‌گل پوشانده شده و سقف‌ها تیرپوش بوده‌اند.

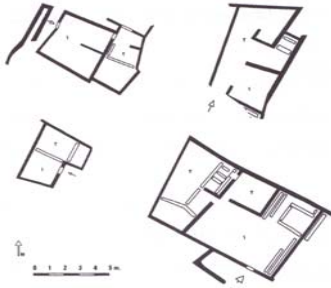
خشت‌های به کار رفته در دیوارها با دست و بدون قالب ساخته شده‌اند.

ب) تپه زاغه: دومین سکونتگاه بشری در ایران، مربوط به منطقه تپه زاغه در دشت قزوین است. این تپه، مربوط به اواخر هزاره هفتم ق.م است و اغلب بناهای آن با خشت یا چینه گلی ساخته شده‌اند و خانه‌های آن شبیه تپه گنج دره است. در تپه زاغه حدود ۲۱ خانه به دست آمده که بیشتر نقشه‌ای چهارگوش دارند. جهت طولی آن‌ها شمال شرقی به جنوب غربی و یا بالعکس بوده که به جهت بادهای دائمی منطقه بوده است. همچنین در مقابل در ورودی، یک بادشکن چینه‌ای داشته‌اند. خشت‌ها دراز و باریک بوده‌اند و دیوارها را از درون با کاهگل اندود می‌کرده‌اند.

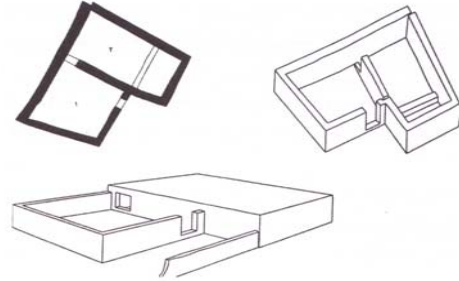

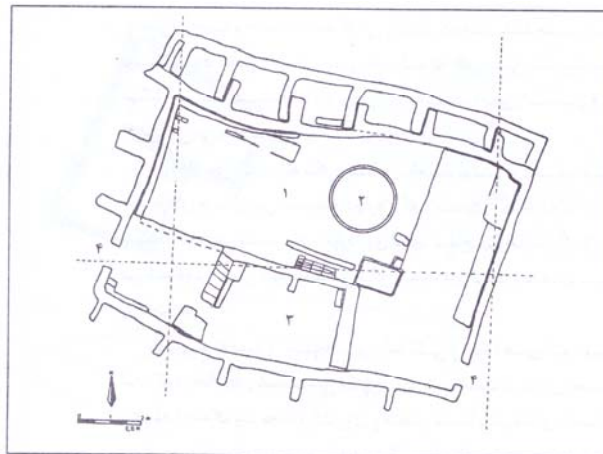
در بیشتر نوشته‌های تاریخی به دو مرکز در منطقه خاورمیانه به عنوان نخستین مکان‌های استقرار مردم متمدن اشاره می‌شود؛ چتل‌هویوک در ترکیه کنون و اریحا در اردن. از ویژگی‌های معماری این دو مکان، بافت متراکم مجموعه، ترکیب انواع خانه‌ها و ساخت معابد است. هر سه این ویژگی‌ها به خوبی در زاغه دیده می‌شود. ماده چسباننده خشت‌ها و چینه‌ها را مواد گیاهی‌ای که گاهی با شن مخلوط بود شکل می‌داد. سطح دیوارها و کف قسمت‌های آن با لایه نازکی از کاهگل اندود می‌شد و در برخی موارد روی اندوده‌ها، با رنگ تزئین می‌شد. دیوارهای جداکننده را به شکل چینه می‌ساختند و پوشش سقف متکی به دیوارهای چینه‌ای بود.

طرح یک خانه در زاغه

چهارگونه خانه در زاغه برای چهار گروه از مردم

زاغه، نقشه معبد
 ۱- اتاق مرکزی
 ۲- اجاق یا بخاری
 ۳- اتاق همجوار
 ۴- ورودی

ویژگی‌های مشترک معماری تپه زاغه با دو مرکز چتل‌هویوک در ترکیه و اریحا در اردن به عنوان دو مرکز استقرار مردم متمدن:

۱- بافت متراکم مجموعه ۲- ترکیب انواع خانه‌ها ۳- ساخت معابد

در وسط معبد، محل بزرگی برای برافروختن آتش و به شکل دایره ساخته شده است. در گوشه شمال‌غربی معبد نیز اجاقی برای کباب کردن گوشت حیوانات وجود دارد. همچنین یک سر بزکوهی که با عقاید خاص مذهبی آن‌ها تطابق داشته روی دیوار کار گذاشته شده بود.

❖ **تذکره ۱:** در میان مجموعه خانه‌ها (در تپه زاغه)، وجود بعضی از فضاها، بیانگر عملکرد اجتماعی آنها (محل تجمع مردم) یا تالار تشریفات و امور مذهبی است. اولین نمونه‌های محل سکونت بشری در ایران را مانند سایر نقاط جهان، باید در غارهای تاریخی پیدا کرد. غارهای «هوتو و کمریند» در بهشهر مازندران، اولین نمونه‌های سکونت بشری در ایران محسوب می‌شوند که در واقع، می‌توان آن‌ها را آثار تاریخی عصر حجر در ایران معرفی کرد. طبیعتاً پس از غارنشینی، اولین مرکز تجمعات بشر را در شهرها و روستاهای اولیه باید یافت که این روستاها در ایران به صورت تپه‌ای ساخته شده است؛ یعنی آثار باقی‌مانده از آنها را روی یک تپه یا تل و ویرانه باید یافت که قطعاً یک انتخاب صحیح از نظر مسائل امنیتی و مشکلات اقلیمی بوده است.

شهرهای اولیه ایران

باستان‌شناسان حدود ۷۰۰۰ سال ق.م را به عنوان شروع تاریخ در ایران می‌دانند و فاصله زمانی ۷۰۰۰ ق.م تا ۳۲۰۰ ق.م (شروع تمدن عیلام) را به دو دوره تقسیم‌بندی نموده‌اند. ۱- دوره نوسنگی؛ ۲- دوره مس و سنگ؛ البته در یک تقسیم‌بندی عام‌تر، دو دوره پارینه سنگی و میان سنگی قبل از نوسنگی ذکر می‌شود که در این دوران، انسان یک‌جانشین نبوده است.

این دو دوره با اختراع خط پایان می‌پذیرد و در واقع در ایران، تمدن شکل می‌گیرد.

منابع تاریخی اولین دوره ساخت شهرهای مستقل و کوچک در ایران را حدود ۳۲۰۰ ق.م همزمان با تشکیل تمدن عیلام نسبت می‌دهند. **شهرهای شوش، هفت تپه و چغازنبیل** که هر سه در دشت خوزستان واقع‌اند، از نمونه‌های بارز این شهرها محسوب می‌شوند.

📖 **نکته ۱:** البته شهر شوش به جهت پیشرفته بودن و نیز مطرح بودن به عنوان مرکز حکومت عیلامیان و همچنین هخامنشیان از سایر شهرهای اولیه معروف تر شده است. به گونه‌ای که عده‌ای آن را «مادر شهرهای جهان» دانسته‌اند.

تمدن عیلام (۳۲۰۰ تا ۶۳۱ ق.م)

عیلام، نخستین تمدن شناخته شده در ایران است که از نظر زمانی با تمدن‌های بین‌النهرین شروع می‌شود و حدود ۲۵۰۰ سال بر سرتاسر بخش‌های غربی و نواحی جنوبی فلات ایران حکمرانی داشته است. به دلیل قدمت تاریخی تمدن عیلام، این تمدن در سه بخش قابل توضیح و تفکیک است.

۱- عیلام آغازین (۳۲۰۰ ق.م): این دوره شروع ساخت دولت‌شهرهای مستقل و کوچک در ایران مانند شهرهای شوش، هفت‌تپه، چغازنبیل بوده است که هر سه در دشت خوزستان واقع‌اند.

۲- عیلام میانی (۱۳۰۰ تا ۱۱۰۰ ق.م): این دوره از حکومت عیلام، دوره قدرتمندی و شکوه دولت عیلام نام دارد که با پادشاهی انیشوشیناک، که بعدها به عنوان خدا پرستیده شد و اونتاش‌گال، معروف‌ترین و قدرتمندترین شاه عیلام همراه است.

۳- عیلام نو (حدود ۷۰۰ ق.م): در این دوره از حکومت عیلام، تضعیف عیلام میانی به دلیل شورش‌های داخلی و حمله آشوریان (ساکنین شمالی بین‌النهرین) و در نهایت انقراض دولت عیلام اتفاق افتاد.

کلمه مثال ۱: اولین دوره ساخت شهرهای مستقل در ایران چه وقت بوده؟

- (۱) همزمان با عیلامی‌ها (۲) همزمان با مادها (۳) پیش از عیلامی‌ها (۴) همزمان با هخامنشیان

پاسخ: گزینه «۱»

کلمه مثال ۲: کدام گزینه از سکونتگاه‌های دوره عیلامی نیست؟

- (۱) هفت تپه (۲) تپه زاغه (۳) چغازنبیل (۴) شوش

پاسخ: گزینه «۲» تپه زاغه مربوط به اواخر هزاره هفتم ق.م است.

معماری عیلام قدیم

طرح یک معبد عیلام قدیم، بر روی یک مهر

تنها اطلاع ما از معماری (به ویژه شکل معابد) از نقش مهرهایی است که از دوران اولیه عیلام به جای مانده و آن یک نقش برجسته مربوط به نینوا در دوره آشوری متأخر است. در این نقش برجسته، معبدی به صورت یک بنای مربع مستطیل بلند بر یک شالوده ایوان‌دار نشان داده شده و نمای جلوی آن دارای روزنه‌هایی بوده است. جالب‌ترین ویژگی این معبد، سه شاخ بزرگ است که در دو طرف دیوارهای معبد نصب شده است. سنگ نبشته‌های ایلام میانی ثابت کردند که این شاخ‌ها جزء مهمی از هر معبد را تشکیل می‌دادند و نمادی از اولوهیت بوده است. همچنین در نما، دو در می‌بینیم که در سمت راست ممکن است فقط یک در ظاهری باشد.

معماری عیلام میانی

بدون اغراق درخشان‌ترین دوره حاکمیت ایلامی‌ها، دوره میانی است که در آن، آثار معماری ارزشمندی ایجاد گردیده و اغلب این آثار، معابد بوده است. ایلامی‌ها هم مانند اقوام باستانی دیگر به مذهب و پرستش خدایان متعدد اهمیت می‌دادند؛ مؤید این مطلب، کشف معابد، مَهرها و نقوش برجسته در نقاط استقرار آنهاست.

یکی از آثار قابل تأمل و مهم معماری عیلام میانی، زیگورات چغازنبیل است که در زیر بدان اشاره می‌شود:

* تذکره ۲: زیگورات، جایگاه‌ها یا معابدی هستند که در دوره کهن، مردم بین‌النهرین (به فارسی میان رودان هم می‌گویند) برای خدایان مورد پرستش خود بنا می‌کردند و در برخی زیگورات‌ها علاوه بر معبد اصلی در بالاترین نقطه، معابدی دیگر هم در پایین آن‌ها بوده است و چون این معابد در بین‌النهرین به نام زیگورات معروف شده بود و عیلامی‌ها هم مقارن با حضور تمدن‌های بین‌النهرین در شوش حکومت می‌کردند، معابد عیلامی هم نام زیگورات به خود گرفته‌اند.

📖 نکته ۲: چغازنبیل از لحاظ لغوی از دو کلمه چغا و زنبیل است که چغا به معنی تپه و زنبیل، ظرفی است که از الیاف ساخته می‌شده و برای آسانی حمل و نقل اشیا و غیره به کار می‌رفته است.

زیگورات چغازنبیل

زیگورات چغازنبیل کهن‌ترین اثر ایرانی بوده که دارای ابعاد و خصوصیات خیره‌کننده است و با اهرام مصر برابری می‌کند. این بنای عظیم به صورت هرم مطبق یا پله‌پله ساخته شده است. طبقه اول یا زیرزمین، شامل بزرگترین طبقه بوده و به شکل مربع ساخته شده است.

طول هر ضلع زیگورات چغازنبیل ۱۰۵×۱۰۵ متر است و ۵۰ متر بلندی دارد. این بنا ۵ طبقه بوده، زیگورات دوراوتناش (چغازنبیل) در دو قسمت مجزا ساخته شده است. مرحله اول، مربعی است به ارتفاع ۸ متر که در ضلع شمال شرقی (قسمت تماشاگران) ۱۲ متر بوده است. بعد از آن، نخست در مرکز

صحن حیاط، ستون یکپارچه مکعب شکل که در واقع پایه معبد اعلی است ساخته می‌شود. و سپس این ستون به وسیله دو صغه دیگر که به ترتیب طبقات دوم و سوم را تشکیل می‌داد و ساختمان هر دوی آن‌ها نیز از کف حیاط آغاز شده بود، احاطه گردید. عرض هر طبقه و کل زیگورات دو برابر ارتفاع آن است. برخلاف زیگورات‌های بین‌النهرین، در اینجا دسترسی غیرمستقیم، از درون و از طریق پلکان‌های متفاوتی انجام می‌شد.

مهم‌ترین ویژگی چغازنبیل پله‌های آن است و پله جنوب شرقی که از در شاهی آغاز می‌شود از همه مهم‌تر است. نحوه دسترسی پلکان‌ها به شکل زیر می‌باشد: پلکان شمال شرقی و شمال غربی فقط تا طبقه اول ادامه دارد.

پلکان جنوب غربی به طبقه اول و دوم راه دارد.

پلکان جنوب شرقی به طبقه اول و سوم و چهارم راه دارد.

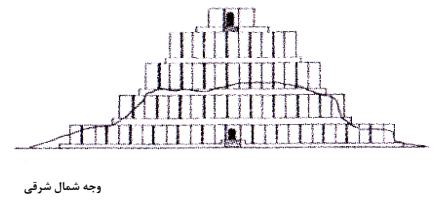
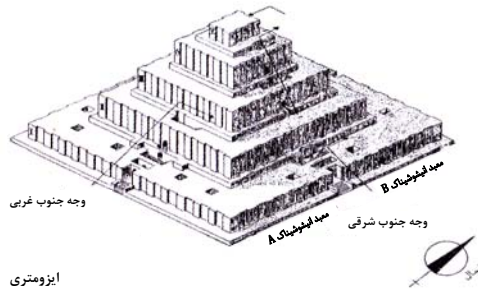
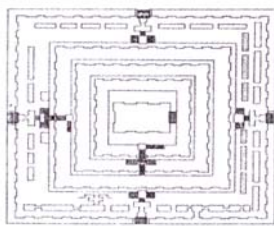
برای دسترسی به طبقه پنجم، یک پلکان پنجم در طبقه چهارم و از سمت تماشاگران (شمال شرق) وجود دارد. در راه پله‌های آن ایستگاه‌های میان راهی برای خستگی و ایجاد تنوع وجود داشته است. همچنین در اینجا مشخص است که نخستین بار عیلامی‌ها در خاورمیانه از آجرهای لعابی در تزئین نما استفاده کرده‌اند. همچنین روش ویژه آجرچینی تاق به گونه هره است که به آن رومی می‌گویند و طاق تیزه‌دار آن از اولین نمونه‌هاست.

مصالح این بنا از خشت خام و آجر پخته معمولی است. دیوارهای داخلی زیگورات بیشتر از خشت خام بوده و با ملات ساروج و قیر ساخته شده و دیوارهای خارجی نیز با آجر لعابدار کوره‌پزی و با رنگ‌های آبی و سبز سبب درخشش فکری بنا شده است.

زیگورات به وسیله سه دیوار احاطه شده است. درونی‌ترین دیوار محصورکننده معبد، هفت دروازه داشت که بزرگترین دروازه از این هفت دروازه «دروازه گاری» بوده که به «دروازه شاه» نیز نامگذاری شده است. همه دروازه‌ها با آجر، فرش شده بودند به جز دروازه شاهی که به وسیله سنگ تراش خورده مفروش شده است.

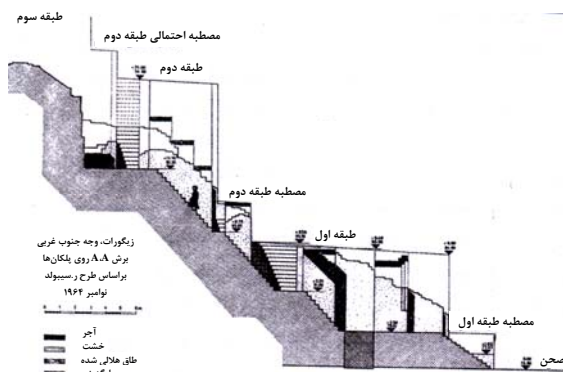
ویژگی‌های مهم بنای زیگورات چغازنبیل عبارتند از:

- ۱- روی آجرهای نما، خطوطی به شکل خط میخی که همان خط عیلامی است حک شده است که اثر آنها دارای یک نوشته، آن هم درباره انیشوشیناک است.
- ۲- قدیمی‌ترین طاق قوسی شکل ایران در این بناست. شکل این طاق بدون تیزه و مانند قسمتی از کمان دایره است که به آن «طاق گهواره‌ای» می‌گویند.
- ۳- جایگاه الهه انیشوشیناک خدای عیلامی‌ها بوده که در زمان اونتاش گال ساخته شده است.

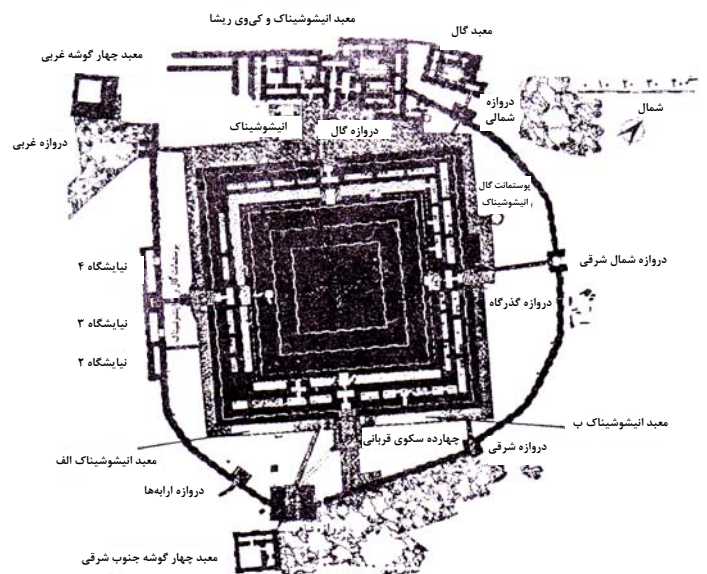

ایزومتری

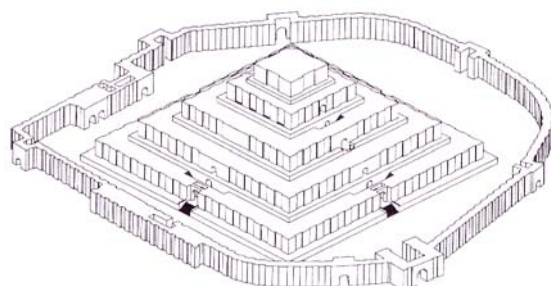
نما، پرسپکتیو و پلان زیگورات چغازنبیل

برش پلکان جنوب غربی

نقشه مجموعه زیگورات و معابد چغازنبیل

بارسازی چغازنبیل و دروازه‌های آن

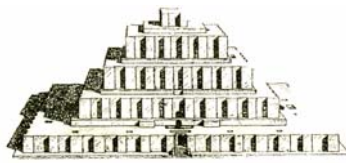
چند نکته درباره زیگورات چغازنبیل:

- الف: زیگورات‌ها در بین‌النهرین به نوعی، تقلید از کوه‌های مقدس در فلات ایران بوده است.
 ب: به نظر آرتور پوپ اگرچه تکوین این بناهای عظیم (زیگورات‌ها) در بین‌النهرین بوده، ولی الهام و مفهوم آن آشکارا ایرانی است.
 ج: این بنا را «اونتاش‌گال» شاه عیلام در حوالی سال ۱۲۵۰ ق.م در یکی از شهرهای شوش به نام «دورانتاش» ساخته است.
 د: زیگورات چغازنبیل قدیمی‌ترین بنای تاریخی شناخته شده در ایران است.

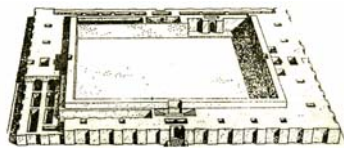
کدام مثال ۳: زیگورات چغازنبیل متعلق به کدام تمدن است؟

- (۱) آشور (۲) بابل (۳) ماد (۴) عیلام

پاسخ: گزینه «۴» زیگورات‌ها با الهام از کوه‌ها شکل می‌گیرند، بنای آن اشکوبه می‌باشد و هر اشکوبه یا طبقه از طبقه‌ی زیرین خود کوچک‌تر می‌باشد.

زیگورات چغازنبیل پس از تکمیل

بنای اولیه چغازنبیل

تصویر چغازنبیل در حال حاضر

تصویر نما و نقشه زیگورات چغازنبیل، ۱۲۵۰ ق.م

ابعاد زیگورات چغازنبیل ۱۰۵×۱۰۵ متر و دارای ۵۰ متر ارتفاع می‌باشد. این زیگورات دارای پنج طبقه می‌باشد که امروزه تنها ۲ طبقه و نیمی از آن پابرجاست. بر روی آجرهای به کار رفته در نما، خطوطی به صورت میخی که همان خط عیلامی است، حکاکی شده است. از دیگر خصوصیات چغازنبیل این است که قدیمی‌ترین طاق قوسی شکل ایران در این بنا و در سقف راه پله اصلی ساخته شده است.

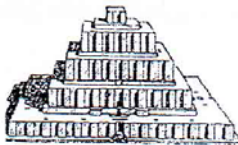
کدام مثال ۴: ابعاد و ارتفاع زیگورات چغازنبیل کدام است؟

- (۱) ۱۰۰،۱۰۵×۱۰۵ (۲) ۵۰،۱۰۵×۱۰۵ (۳) ۱۰۰،۵۰×۵۰ (۴) ۵۰،۵۰×۵۰

پاسخ: گزینه «۲»

کدام مثال ۵: تصویر زیر کدام بنای تاریخی را نشان می‌دهد؟

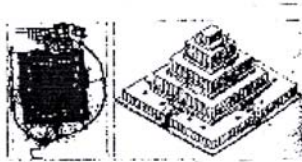
- (۱) زیگورات اور
 (۲) برج بابل
 (۳) چغازنبیل
 (۴) هرم زوسر

پاسخ: گزینه «۳» تصویر مربوط به زیگورات چغازنبیل در دشت خوزستان از بناهای مهم دوره‌ی عیلام میانی است. تاریخ ساخت این بنا ۱۲۵۰ ق.م «عیلام میانی» می‌باشد و ساخت آن را به اونتاش‌گال پادشاه عیلامی نسبت می‌دهند.

کدام مثال ۶: بنای زیر در چه قرن بنا شده است؟

- (۱) قرن ۱۲ ق.م
 (۲) قرن ۱۳ ق.م
 (۳) قرن ۱۱ ق.م
 (۴) قرن ۱۴ ق.م

پاسخ: گزینه «۲» این تصویر بنای زیگورات چغازنبیل در دشت خوزستان است که از بناهای مهم دوره‌ی عیلام میانی است و در قرن ۱۳ ق.م بنا شده است.

کدام مثال ۷: از ویژگی‌های زیگورات چغازنبیل نیست؟

- (۱) کاشی‌های لعابدار نما (۲) طاق تیزه‌دار گهواره‌ای (۳) پله‌های مستقیم به معبد بالا (۴) هر طبقه از کف زمین ساخته شده

پاسخ: گزینه «۳» این ویژگی مربوط به چغازنبیل‌های بین‌النهرین است.

روستاهای تپه‌ای مربوط به دوره عیلامی

تپه سیلک کاشان

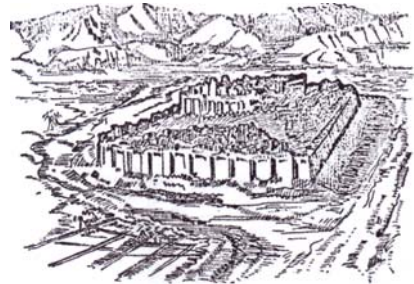
این تپه که یکی از مهمترین مراکز باستانی ایران است، در سه کیلومتری غرب شهر کاشان قرار داشته و شامل دو تپه شمالی و جنوبی می‌باشد. (تپه شمالی کوچکتر از تپه جنوبی است) و هر تپه شامل چندین لایه تاریخی است. در تپه شمالی آثار معماری ابتدایی بوده و در آن از خشت خام استفاده شده است. تپه جنوبی شامل اتاق‌های کوچک با راهروهای مختلف است. در ساخت این بناها، از خشت‌های بزرگ قالبی استفاده شده است که اندازه متوسط آنها $30 \times 30 \times 10$ سانتی‌متر می‌باشد. در لایه‌های بالاتر، اندازه خانه‌ها بزرگتر شده و در آنها اجاق و تنور مشاهده می‌گردد. آثار به دست آمده در این لایه‌های سطح تپه، مربوط به دوره آغازین تمدن عیلامی است و حدود ۳۰۰۰ ق.م قدمت دارد.

دهکده بزرگ سیلک به مرور ایام توسعه یافته و برج و بارو در اطراف آن بنا شد. مهمترین ویژگی تپه سیلک، کشف الواح عیلامی است. این الواح گلی دارای علائم و طرح‌های مختلف بوده که از جمله قدیمی‌ترین آثار نگارش در فلات ایران به شمار می‌رود. متن این الواح بیشتر مربوط به صورت حساب و قبض رسید و علامت مالکیت و ثبت و انحصار کالاهای تجاری است.

نکته ۳: به عقیده گریشمن قدیمی‌ترین محل سکونت شهر، در دشت تپه سیلک کاشان است.

وضعیت فعلی تپه سیلک کاشان

طرح بازسازی شده از معماری سیلک کاشان

مثال ۸: به گفته محققان اولین مرکز زندگی ایرانیان در کدام شهر قرار داشته است؟

- (۱) کاشان
- (۲) قزوین
- (۳) لرستان
- (۴) شوش

پاسخ: گزینه «۱» طبق تحقیقات باستان‌شناسی، کارشناسان متوجه شدند که کاشان و تپه‌های اطراف آن دارای آثار تمدن اولیه می‌باشد. قدیمی‌ترین آثار بشری در ایران از منطقه سیلک به دست آمده است.

مثال ۹: به عقیده گریشمن قدیمی‌ترین محل سکونت بشری که در دشت ساخته شده کدام است؟

- (۱) تپه حصار دامغان
- (۲) اریحا در اردن
- (۳) سیلک کاشان
- (۴) چتل هویوک در آناتولی

پاسخ: گزینه «۳» به عقیده گریشمن قدیمی‌ترین محل سکونت بشر در دشت تپه سیلک کاشان است.

نکته ۴: از تپه‌های معروف دیگر، تپه حصار در دامغان و تپه گیان در نزدیکی نهاوند است.

وضعیت فعلی تپه شهر سوخته

تپه شهر سوخته

مربوط به ۳۲۰۰ تا ۱۸۰۰ قبل از میلاد است و در استان سیستان و بلوچستان و در نزدیکی شهر زابل واقع است. در کنار این شهر، گورستان بزرگی به وسعت ۲۵ هکتار و دارای ۴۰۰۰۰ گور دیده می‌شود که به عنوان یکی از وسیع‌ترین گورستان‌های قبل از تاریخ از آن یاد می‌شود.

مثال ۱۰: تپه سیلک، تپه حصار، تپه گیان و شهر سوخته به ترتیب در نزدیکی ..... هستند.

- (۱) کاشان، دامغان، نهاوند و سیستان
- (۲) کاشان، دامغان، همدان و سیستان
- (۳) کاشان، سمنان، تویسرکان و کرمان
- (۴) کاشان، دامغان، تبریز و کرمان

پاسخ: گزینه «۱» هر چهار تپه مربوط به دوره عیلامیان است که در تصویر علاوه بر آن‌ها، تپه زاغه و گودین تپه در دشت قزوین نیز آورده شده‌اند.

نمای عمومی از گودین تپه در نزدیکی کرمانشاه

منطقه باستانی تپه زاغه در نزدیکی قزوین

بخشی از منطقه وسیع باستانی شهر سوخته در نزدیکی سیستان

نمای عمومی از تپه سیلک کاشان

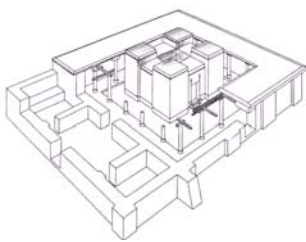
تپه گیان در نزدیکی نهاوند

ارارتوها

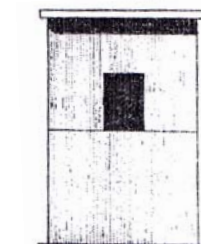
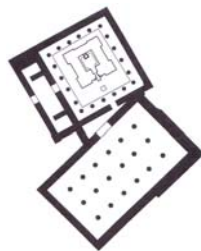
معماری ارارتو (ارارتوها)

در سده‌های نهم و هشتم ق.م در شمال باختری ایران و خاور آناتول، اقوام ارارتو با فرهنگی پیشرفته زندگی می‌کردند. آنها بومیانی بودند که از پیش از کوچ آریایی‌ها در ایران زندگی می‌کردند. تمدن آنها از تمدن‌های آشوری و بابلی گرفته شده بود. روش نیارشی (فن ساخت) ساختمان‌های ارارتوها، تیر و ستون با آسمانه تخت بوده است. ساختمان‌های آنها چهارگوش بوده و نیایشگاه‌هایی با تالاری ستون‌دار داشته که بیشتر روی سکو ساخته می‌شده است. آنها ستون‌ها را با سر ستون‌های پیچک‌دار می‌آراستند و ساخت‌مایه (مصالح) اصلی‌شان سنگ و چوب بوده است. ارارتوها گونه‌ای از ساختمان‌ها را می‌ساختند که «کلاوه» نام داشت. این ساختمان‌ها دو طبقه بودند و به دلیل امنیت تنها در طبقه بالا زندگی می‌کردند و با نردبان به آن دسترسی داشتند و طبقه پایین، انبار بوده است.

نکته ۵: از نمونه‌های ساختمان‌های ارارتویی می‌توان آثار تپه حسنلو از سده نهم ق.م و دژهای پیرامون دریاچه وان را نام برد.

یک معبد ارارتو

کلاوه (نمونه‌ای از خانه ارارتوها)

مثال ۱۱: کدام گزینه ویژگی معماری قوم ارارتو را بیان می‌کند؟

(۴) مصالح سنگی و چوبی

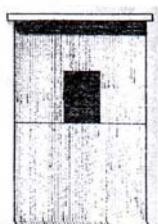
(۳) سقف طاقی و گنبدی

(۲) ستون‌های کورنتی

(۱) پلان مدور

پاسخ: گزینه «۴» ارارتوها کمی قبل از مادها (حدود ۱۰۰۰ تا ۷۰۰ ق.م)

ساکنین شمال و غرب دریاچه ارومیه بودند، مهمترین اثر مسکونی آن‌ها «کلاوه» نام دارد که یک بنای مسکونی بود. آن‌ها دارای معبد خاص نیز بودند. معروفترین اثری که به آن‌ها نسبت می‌دهند، قسمت فوقانی تپه حسنلو در تکاب است.

کلاوه

تمدن مادها

معماری مادها

معماری مادی که بعد از آشور تحت تأثیر معماری ارارتوها بود، با وارد کردن عوامل ایرانی، پایه‌گذار آثار درخشان دوران هخامنشی نظیر پارسه (تخت جمشید) و شوش شد. بسیاری دیگر از نشانه‌های تمدن‌های بین‌النهرین نیز از طریق مادها به هخامنشیان انتقال پیدا کرد، به طوری که تا قرن‌ها بعد، نظم دربار و حکومت ایران و تقریباً بیشتر جنبه‌های باشکوه و فرهنگی جامعه ایران، از طرف نویسندگان یونانی به مادها نسبت داده می‌شود.

ظهور تمدن ماد برای اولین بار در سده نهم قبل از میلاد در کنار دریاچه ارومیه (سرزمین مادها) عنوان شده است. اما آنچه به طور شفاف از تمدن ماد در تاریخ وجود دارد، حکومتی بوده که پس از سقوط عیلامیان تا سال ۵۶۰ ق.م رواج داشته است.

* **تذکره ۳:** به موازات دوره تاریخی مادها، حکومت ارارتوها (حدود سده نهم ق.م) در شمال غربی دریاچه مدیترانه شکل گرفته بود. این حکومت (ارارتوها) به پارس‌ها شهرت داشتند. ارارتوها تمدن درخشانی داشته و «موساسیر» در کشور ارمنستان کنونی، مرکز پایتخت آنها بوده است.

نکته ۶: مرکز اصلی حکومت مادها شهر هگمتانه یا همدان امروزی بوده است.

به طور کلی آثار و تمدن ماد در دو موضوع (معماری و شهرسازی) خلاصه می‌شود:

الف) تپه‌های مسکونی ماد (شهرهای باستانی ماد) (ب) گور دخمه‌های مادی (روستاهای صخره‌ای)

شهر - تپه‌های باستانی ماد

از تپه‌های مسکونی (شهرهای باستانی) مادها می‌توان به ۱- تپه هگمتانه در همدان ۲- تپه نوشیجان در نزدیکی ملایر ۳- گودین تپه در نزدیکی کنگاور و کرمانشاه ۴- تپه باباجانی در نورآباد استان لرستان ۵- تپه زیویه در سقز کردستان ۶- تپه ازبکی اشاره کرد.

کدامیک از تپه‌های زیر جزو آثار دوران مادها محسوب نمی‌شود؟

- ۱) تپه باباجانی   ۲) گودین تپه   ۳) تپه سیلک   ۴) تپه زیویه

پاسخ: گزینه «۳» تپه سیلک از آثار پیش از مادهاست که البته چون در چند لایه تاریخی ساخته شده برخی از باستان‌شناسان آن را جزء تپه‌های مادی به حساب می‌آورند ولی در کل تپه سیلک از سایرین قدیمی‌تر است.

۱) **تپه هگمتانه:** تپه باستانی هگمتانه واقع در مرکز همدان امروزی، وسیع‌ترین تپه باستانی در ایران محسوب می‌شود.

در این تپه آثار و بقایای معماری کاسی‌ها، مادی‌ها و هخامنشیان دیده شده است. ولی از لحاظ تاریخی آن را به دوران مادها وابسته می‌دانند. مساحت این تپه حدود ۳۰ هکتار می‌باشد که با در نظر گرفتن بخش‌هایی که جزو محدوده تپه باستانی بوده، (ولی اینک ساختمان‌های مسکونی بر روی آن ساخته شده)، به بیش از ۴۰ هکتار می‌رسد.

نکته ۷: «هگمتانه» یا «هگمتانه» به معنی محل تجمع بوده، ترکیبی از دو واژه «هنگ» به معنی «جا» و «متانه» به معنی «تجمع» است. اکباتان نیز از معانی دیگر هگمتانه به زبان یونانی است.

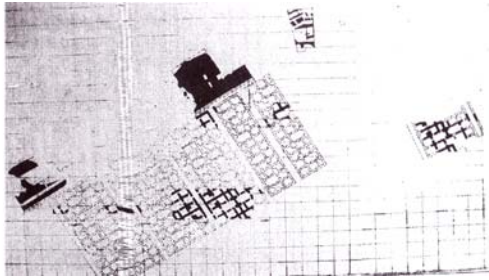
نکته ۸: هرودوت بنای هگمتانه را به «دبا اکو» نخستین شاه ماد نسبت داده و گفته است که هفت دیوار، این شهر را احاطه کرده بود که هر کدام به رنگ یکی از سیاره‌ها بوده است.

ویژگی‌های تپه هگمتانه عبارت است از:

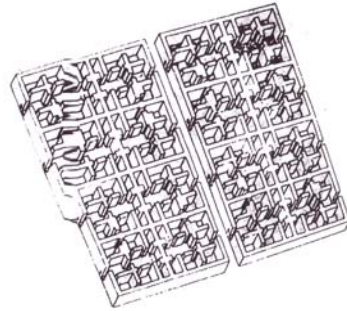
۱- طرح و شکل تپه، پلانی بیضی مانند داشته است. ۲- این تپه دارای معماری، طرح و نقشه منظم شهری است (در بین آثار هم دوره بی‌نظیر بوده است). ۳- آثار کشف شده حاکی از وجود یک شبکه منظم و پیشرفته آبرسانی در این تپه است. ۴- واحدهای مسکونی در این تپه دارای حیاط مرکزی (هال) بوده که اتاق‌ها و انبارهایی به صورت قرینه در گرداگرد آن شکل گرفته است و واحدهای ساختمانی در حدود ۱۷/۵ × ۱۷/۵ متر را به وجود آورده‌اند. ۵- حصار عظیم شهر تپه هگمتانه به قطر ۹ متر و ارتفاع ۸ تا ۱۰ متر بوده که در فواصل معین دارای برج‌های عظیمی بوده است. ۶- بدنه خارجی حصارهای این شهر با گچ آلود شده است. ۷- شهر (هگمتانه) دارای معابر متعددی است به عرض ۳/۵ متر که موازی هم هستند و در جهت شمال غربی - جنوب شرقی احداث شده است. ۸- شهر دارای دو منطقه معماری است:

الف) منطقه‌ای که دارای دو ردیف ابنیه معماری متصل به هم است. (ب) منطقه‌ای دیگر که دارای یک ردیف ابنیه معماری است.

پلان تپه هگمتانه

پرسپکتیو بازسازی شده تپه هگمتانه

۲) نوشیجان تپه (تپه نوشیجان): نوشیجان تپه در ۲۰ کیلومتری غرب شهرستان ملایر در استان همدان قرار دارد.

این تپه ۸۰ متر طول و ۳۰ متر عرض دارد و ارتفاع آن ۳۸ متر است.

در این تپه آثاری از معماری دوره مادها، هخامنشیان و پارت‌ها به دست آمده است. آثار ساختمانی این تپه متعلق به قوم ماد می‌باشد. ساختمان مرکزی

آن دارای چند لایه است که این کشیدگی منطق ایستایی دارد.

آثار و بقایای برجای مانده از مادها در این تپه عبارتند از:

بناهای قدیمی جبهه غربی، تالار ستون‌دار (آبادانا)، تالار مرکزی یا معبد مرکزی، اتاق‌ها و انبار، تونل و حصار دژ نوشیجان

بناهای قدیمی جبهه غربی (ساختمان غربی): این بنا دارای بقایای یک آتشدان است که برای مراسم مذهبی کاربرد داشته است و می‌توان گفت،

نخستین نیایشگاه سرپسته در تپه نوشیجان و در ساختمان غربی تپه شکل گرفته است.

تالار ستون‌دار (آبادانا): این بنا روی صفه‌ای (سکوی پله‌دار) از خشت ایجاد شده و شالوده آن بر شفته‌ریزی و ملات گل قرار گرفته است. ابعاد این

تالار ۲۰×۱۰ متر بوده و سه ردیف ۴ تایی ستون چوبی بار سقف را تحمل می‌کرده است. این نوع تالار ستون‌دار، بعدها در معماری هخامنشی به عنوان

اصلی‌ترین پلان مشخصه معماری کاخ‌ها مورد استفاده قرار گرفته است.

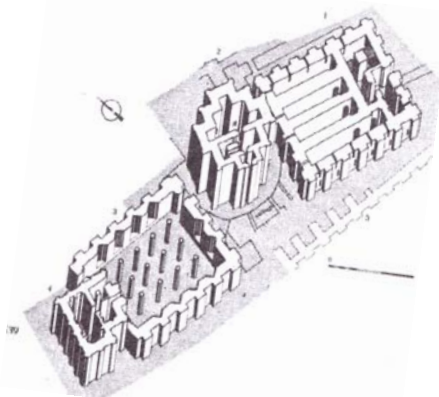
معبد مرکزی: فرم این معبد به صورت یک چلیپاست (شبهه یک صلیب) و مصالح مورد استفاده در آن از خشت خام است. این بنا مهم‌ترین ساختمان دژ

نوشیجان است. در داخل معبد و در سطح دیوارها، پنجره‌نمایی دیده می‌شود که اصطلاحاً پنجره‌های کور (دروغین) نامیده می‌شوند و شباهت بسیاری با

پنجره‌های بنای کعبه زرتشت در نقش رستم (دوره هخامنشی) دارد.

* تذکر ۴: به کارگیری مصالح بوم‌آورد (محلی)، استفاده از قوس‌های نیم‌بیضی در بخش‌های مختلف بنا و ایجاد یک مجموعه منسجم و زیبا که بعدها به ویژه

در معماری دوران هخامنشیان تأثیر قابل ملاحظه‌ای گذاشت، از دیگر ویژگی‌های این تپه است.

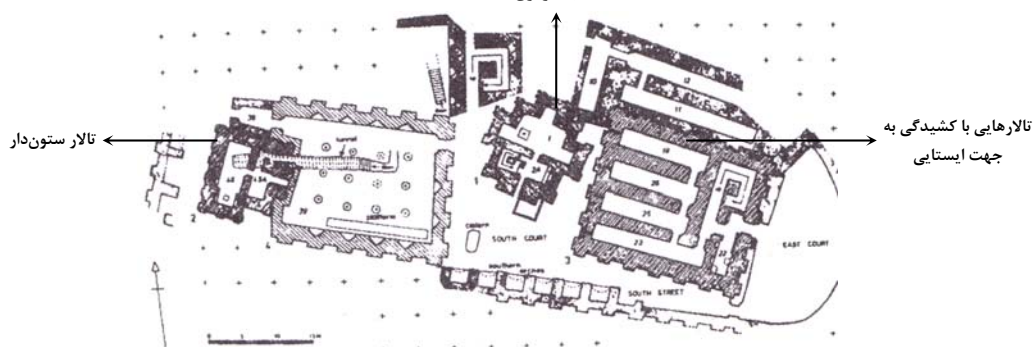
پرسپکتیو آثار تپه نوشیجان در ملایر

معبد مرکزی

نوشیجان، نقشه یک ساختمان

نقشه دژ تپه نوشیجان ملایر

کرم مثال ۱۳: پلان زیر مربوط به کدام دوره و در کجاست؟

(۱) مادها - ملایر

(۲) ارارتوها - حسنلو

(۳) مادها - حسنلو

(۴) ارارتوها - ملایر

پاسخ: گزینه «۱» تصویر، پلان تپه نوشیجان را نمایش می‌دهد که در نزدیکی شهر ملایر واقع است. این بنا مربوط به دوره مادهاست.

کرم مثال ۱۴: تپه نوشیجان از آثار کدام قوم می‌باشد؟

(۴) ماد

(۳) پارس

(۲) ایلام

(۱) ارارتو

پاسخ: گزینه «۴» از مهم‌ترین آثار مسکونی معماری ماد می‌توان به تپه نوشیجان بین همدان و ملایر، تپه باباجانی و گودین تپه در لرستان اشاره کرد.

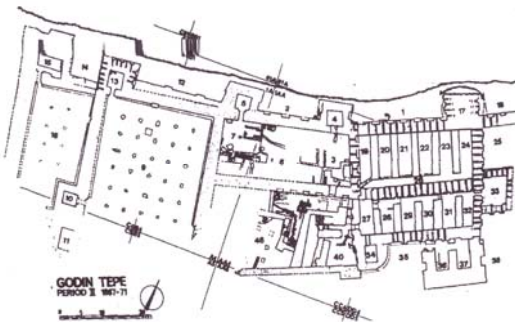
(۳) گودین تپه: این تپه در ۶ کیلومتری شهر کنگاور واقع شده است.

آثار طبقه اول (مرحله اول ساخت) این تپه متعلق به دوران مادها است.

آثار کشف شده در آن نشان می‌دهد که این تپه احتمالاً یکی از قلعه‌های بزرگ دفاعی بوده است (به عنوان یک پادگان نظامی کاربرد داشته است). قلعه از خشت خام ساخته شده و دارای دیواری ستبر (ضخیم) است.

تالار بزرگ دژ، سالی تشریفاتی است که در حدود ۲۸ متر طول و ۲۴ متر عرض دارد و سه طرف آن به وسیله دیوار محصور شده است. سقف این تالار به وسیله ۳۱ ستون چوبی که دارای پایه‌های سنگی خشن و نامنظمی هستند، نگهداری می‌شود.

نکته ۹: این تالار، الگوی خود را از تپه حسنلو گرفته است که در دوره هخامنشی دنبال می‌شود.

گودین تپه

در کنار دیوارها، سکوهایی برای نشستن ساخته شده که سکوی فرمانروا در ضلع شمالی آن قرار داشته و با بقیه سکوها متفاوت است. در مقابل این سکوها، بخاری یا آتشدان خشتی جهت گرمایش تعبیه شده است.

(۴) تپه باباجانی: تپه باباجانی در نورآباد، در دشت دلفان و در لرستان قرار دارد. این محوطه تاریخی از یک تپه مرکزی و چند تپه کوچک تشکیل شده است. تپه مرکزی به شکل بیضی در امتداد جنوب شرق، به جنوب غربی واقع شده است و ابعادی در حدود ۶۰×۳۰ متر دارد. این تپه در حوالی دامنه کوه مجاورش نزدیک به ۲۰ متر پهنا دارد.

در کاوش‌های باستان‌شناسی در تپه مرکزی، آثار مربوط به قرون اولیه‌ی هزاره اول پیش از میلاد شناسایی شده است که شامل خانه‌هایی با پی سنگی و دیوارهایی از خشت است.

در طبقه‌های فوقانی این تپه، اتاق‌ها استحکاماتی داشته‌اند که نشان می‌دهد در آن زمان از این اتاق‌ها به عنوان برج دیدبانی استفاده می‌شده است. مجموعه ساختمانی باباجان شامل:

(الف) تالار ستون‌دار مرکزی با ۴ ستون در غرب مجموعه که در ۴ طرف آن اتاق‌های مستطیل شکل ایجاد شده است.

(ب) اتاق منقوش با دو ستون ضخیم و کاشی‌های با طرح‌های مختلف.

(ج) اتاق‌های الحاقی در شمال و غرب که منقوش و رنگ‌آمیزی شده‌اند و تشریفاتی بوده‌اند.

(د) اتاق‌های جنبی از جمله اتاق سفید و آشپزخانه عروس در بخش جنوبی